

Kitekintés

Az eddigiekben az volt a szándékom, hogy bemutassam, milyen aspektusok érvényesítendők egy lehetőség szerint explicit szemiotikai textológiai szövegmondat-megközelítés keretében, illetve ho-

gy a szóban forgó szempontok érvényesítéséhez véleményem szerint milyen apparátus szolgál megfelelő eszközként.

A szövegmondatok reprezentációjával kapcsolatban megfogalmazható feladatok két csoportba sorolhatók:

A feladatok egy része közvetlenül a reprezentációs modellt érinti. A szövegmondat-reprezentációs modell szintaktikai alapon áll, ugyanakkor kijelöli a szemantikai és a pragmatikai reprezentáció helyét is az elemzés keretén belül. Ebből adódik a feladat: e két utóbbi komponens belső felépítésének, működésének kidolgozása elméleti szempontok figyelembevételével. Közvetlenül a reprezentációs modellel kapcsolatos feladat továbbá a reprezentációs nyelv felülvizsgálata a lehetőség szerint optimális formalizálásra való törekvést tartva szem előtt.

A feladatok másik része a szövegmondat-leírás elméleti keretével függ össze. Ezen a téren elsőként a létrehozott diszciplináris keretből kiindulva egy kiterjesztett szemantikai és pragmatikai aspektust is lehetővé tevő elemzés interdiszciplináris elméleti keretének kidolgozása szükséges.

Mivel a szövegmondat-reprezentáció tágabb elméleti kerete a szemiotikai textológia, a további szövegnyelvészeti vizsgálatnak három fő irányba kell mutatnia. E három terület: a korreferencialitás, a szövegmondatok összetevőinek, valamint maguknak a szövegmondatoknak a lineáris elrendezése.

Az alábbiakban azt tekintem át, hogy ezekhez a területekhez kapcsolódóan milyen további kérdések válaszolandók meg. Ennek megfelelően e vázlatszerű áttekintés az alábbi három téma köré szerveződik:

1. Milyen feladatok oldandók meg a korreferencialitással kapcsolatban?
2. Milyen feladatok oldandók meg a linearizálással kapcsolatban?
3. Milyen feladatok oldandók meg általában a szövegorganizációval kapcsolatban?

1. A korreferencialitás kérdéséről

Egy explicit korreferenciális elemzés számára mindenek előtt lehetővé kell tenni bármely referenciális elemhez korreferenciális antecedens és/vagy posztcedens megállapítását. Ehhez explicit szintaktikai alapokon álló szemantikai megközelítés dolgozandó ki, meghatározva a reprezentációhoz szükséges disz-

ciplináris összetevőket, illetve az ezek keretében működő leíró apparátust. Ehhez szemantikai alap annak meghatározása, hogy formailag és tartalmilag hogyan épüljön fel egy szótárbeli szócikk. Ez a kérdés az értelmezendő címszavakra (explikandumokra) és az értelmezésekre (explikánsokra) vonatkozó feladatokat foglal magában.

Elsőként arra a kérdésre kell választ keresnünk, hogy **milyen legyen az explikandum formai struktúrája.**

Ebben a kérdésben segítségünkre lehet a propozíciómag felépítésére vonatkozó elképzelés, miszerint a propozíciómag funktorból és argumentumaiból, valamint a funktorhoz kapcsolható minősítő összetevőkből (kvalifikátorokból), mennyiséget kifejező elemekből (kvantifikátorokból) és ezek lehetséges módosítóiból (modifikátoraiból) áll. Egy explikációban — az egységes kezelhetőség érdekében — a funktor mellett minden olyan argumentum fel van tüntetve, amely az adott funktorhoz kapcsolódhat. Az argumentumoknak az a sorrendje, amelyet a propozíciómagot szemléltetve ismertettem, az argumentumoknak csupán egy lehetséges elrendezése. Mivel azonban az egyes argumentumok státusa a hozzájuk rendelhető szerepindikátorok által egyértelműen jelezhető, voltaképpen bármilyen sorrendben meg lehet adni őket.

Az explikandum összetevőivel — a funktorral és a hozzá rendelhető összetevőkkel kapcsolatban — néhány további kérdésre is választ kell keresnünk: Mit tekintünk funktornak, azaz egyetlen szótári egységnek? Hogyan jellemezhetők azok az argumentumok, argumentumhelyek, változók, amelyeket egy adott funktor megkíván, illetőleg hogyan jellemezhetők azok a kvalifikátorok, kvantifikátorok, valamint esetleges modifikátorai, amelyek a szóban forgó funktorhoz kapcsolódhatnak?

Ezekben a kérdésekben arra támaszkodhatunk, hogy egy szócikk explikandum-összetevője komplex funktor + argumentumai szerkezetű. A „komplexség” azt jelenti, hogy a funktorhoz — argumentumain kívül — lehetséges kvalifikátorok és/vagy kvantifikátorok, illetve ezek lehetséges modifikátorai kapcsolódhatnak.

A komplex funktor + argumentumai struktúrák reprezentálásával kapcsolatban minden funktorra nézve először az döntendő el, hogy milyen dimenziókra vonatkozóan kvalifikálhatók, kvantifikálhatók. Ezek a dimenziójelölők az argumentumokhoz rendelhető szerepindikátorokhoz hasonló szerepet töltenek be. Ahogy a szerepindikátorok mellett változók állnak, amelyek az őket verbálisan kifejező egységekre utalnak, a dimenziók mellett ugyanúgy változók utalnak a lehetséges kvalifikátor és/vagy kvantifikátor szerepét betöltő verbális egységekre. Ugyanez jellemző a modifikátorokra: minden kvalifikátorral és kvantifikátorral kapcsolatban el kell dönteni, hogy milyen dimenziókra vonatkozóan modifikálható, és ezek mellett a dimenziók mellett ugyanúgy változók utalnak a modifikátor szerepét betölteni képes lehetséges verbális egységekre.

Következő lépésként az értelmezések (**explikánsok**) **felépítését** kell meghatározni.

Az **explikánsokra vonatkozóan** egy olyan struktúrát célszerű létrehozni, amelyben egyrészt megtalálható a funktor verbális értelmezése, másrészt azoknak az egységeknek a szemantikai jellemzése, amelyek argumentum-, illetve kvalifikátor-, kvantifikátor-, modifikátorhelyeket tölthetnek be.

Az explikációs struktúrákkal kapcsolatban megvizsgálandó továbbá az is, hogy az explikánsokban előforduló nyelvi elemek halmazán belül meg lehet-e határozni olyan részhalmazt, amely az adott rendszeren belül nem explikálandó. Azaz: lehetséges-e szemantikai primitíveket bevezetni és alkalmazni, vagy sem.

Az ily módon értelmezett explikációk lehetőséget adnak a legkülönbözőbb típusú tezauszisztikus korreferenciarelációk felfedezésére.

2. A linearizáció kérdéséről

A szövegmondat-összetevők lineáris elrendezéséről

Egy szövegmondat összetevőinek lineáris elrendezésével kapcsolatban, a szövegmondat-reprezentációs modell nyújtotta eredményekből kiindulva közvetlenül két kérdés vetődik fel.

Az egyik a reprezentáció tárgyául szolgáló szövegmondatához rendelhető kiinduló szerkezetek halmazára vonatkozik: Megállapítható-e olyan szabályrendszer, amely egy szövegmondat szerkezeti képletéből képes levezetni a szövegmondat-összetevők lehetséges lineáris elrendezéseinek halmazát?

A másik kérdés a kiinduló szerkezetek pragmatikájával kapcsolatban fogalmazódik meg: A rendszernyelvészet pragmatikai komponensén belül milyen mértékig lehetséges megfogalmazni azokat a feltételeket, amelyek a kiinduló szerkezet-családok elemeinek kontextuális, illetve kontextuális realizációjához szükségesek, illetve elégségesek?

A szövegmondatok lineáris elrendezéséről

A szövegmondatok lineáris elrendezésének reprezentálása voltaképpen a linearizált szövegorganizáció leírását jelenti, és ezzel szükségszerűen szoros összefüggésben a relációs organizációt is.

A szövegmondatok lineáris elrendezését vizsgálva óhatatlanul felvetődik az a kérdés, hogy fellelhetők-e vajon olyan szövegmondat-sajátságok, amelyek valamilyen módon befolyásolják, esetleg meghatározzák annak a szövegmondatnak (esetleg azoknak a szövegmondatoknak) a szintaktikai és/vagy szemantikai és/vagy pragmatikai sajátságait, amelyek egy adott szövegmondat közvetlen környezetében (azaz előtte és utána) előfordulhatnak. Ezzel voltaképpen azt latolgatjuk, hogy meddig terjeszthető ki a mondatgrammatika kompetenciája a szövegösszefüggés leírásában.

A linearizáció kérdésköréhez tartozó két terület értelmezéséből közvetlenül adódik a feladat: meg kell próbálnunk megtalálni azt az analógiát, amely a szövegmondat-összetevők és a szövegmondatok között a lineáris elrendezés tekintetében fennáll. Azoknak a jelenségeknek a körülhatárolása, illetőleg kérdéseknek a megfogalmazása, amelyek az analógia igazolásaként felhasználhatók, részletekbe menő és körültekintő kutatást igényel.

Ennek a kutatásnak kiindulópontjaként szolgálhat az a megalapozott feltevés, hogy egy mellérendelő összetételű szövegmondatot alkotó tagmondatok lehetséges sorrendjének megállapítása ugyanolyan kérdéseket vet fel, mint az önálló szövegmondatok lehetséges egymásutánjainak a vizsgálata.

3. A szövegorganizáció kérdéséről általában

A szövegmondatok lehetőség szerinti explicit leírására létrehozott modell egyik törekvése az, hogy szövegek reprezentációja számára nyújtson alapot. A további kutatási irány(ok) felvázolásakor ezért figyelembe kell vennünk a szövegorganizáció leírásával kapcsolatban felvetődő feladatokat, kérdéseket is.

A szövegmondatok reprezentációjára létrehozott modell szintaktikai alapon áll, szemantikai és pragmatikai aspektusokat olyan mértékben és formában érvényesít, amilyen mértékben ez az adott keretben szükségesnek és elegendőnek mutatkozik.

A szövegorganizáció kérdésében is abból indulhatunk ki, hogy a szövegmondatok reprezentációjának tágabb kerete a szemiotikai textológia, ezért a szövegmondatok explicit leírására törekvő vizsgálat a megközelítés szemantikai és pragmatikai kiterjesztését kívánja meg.

Hogy a szövegorganizáció reprezentációja szempontjából felvetődő kérdéseket kellő pontossággal fogalmazzhassuk meg, az interpretáció szemantikai szintjeinek megkülönböztetését lehetővé tevő propozíciómag-típusokat kell szemügyre vennünk. Az egyes propozíciómagok közötti különbségtevés alapja a bennük szereplő funktorok szemantikai típusa. A propozíciómagok szövegmondat-representációban betöltött szerepéről, típusairól a funktor+argumentumai struktúra fogalmának értelmezésekor részletesen szóltam. Itt csupán jelzésszerűen utalok a propozíciómagoknak azokra a sajátosságaira, amelyek az interpretációval, a szövegorganizációval, ezáltal a szövegmondatok reprezentációjával kapcsolatba állíthatók.

A propozíciómagok — a bennük szereplő funktor szemantikai természetétől függően — négy fő csoportba sorolhatók: kommunikatív (*kommunikál*), performatív-modális (pl. *csak úgy mond, informál, állít*), világalkotó (pl. *tud, feltételez, hisz*) és neutrális funkciók (pl. *megy, énekel, főz*) különböztethetők meg. Azokhoz a funktorokhoz, amelyek ezeket a szemantikai tulajdonságokat kifejezik, szemantikai tulajdonságaiknak megfelelő argumentumok rendelhetők, ezáltal propozíciómagokat hozva létre. A propozíciómagokból létrejövő elemi propozíciók szemantikai funkció típusuk alapján szintén négyfélék lehetnek: kommuni-

katívak, performatív-modálisak, világalkotók, deskriptívek. Egy elemi proposíció típusát a szemantikai funkciótypus, valamint a proposíció magját alkotó alapstruktúra szemantikai típusa együtt határozza meg. (Vö. PETŐFI 1996: 34.) Ezzel a témával PETŐFI több munkájában foglalkozik, a proposíciók reprezentációját részletesen ismerteti *Az explicitég biztosításának feltételei és lehetőségei természetes nyelvi szövegek interpretációjában* című írásában (i. h.).

A szövegmondat és a szövegorganizáció elemzése szempontjából — a proposíciók témaköréhez kapcsolódóan — az alábbi kettős vonatkozású kérdés fogalmazódik meg.

Egyrészt: az úgynevezett világalkotó elemek milyen interpretatív műveletek eredményeként rendelhetők a szövegmondatokhoz?

Másrészt: a hozzárendelések után a szövegben kifejezésre jutó események, történések, cselekedetek milyen módon rendelhetők hozzá a szöveg egyes szereplőinek és/vagy a szöveg adott értelmezőjének részvilágaihoz? (Ez voltaképpen egy adott szöveg nem logikai értelemben vett lehetséges világainak meghatározását jelenti.)

Végül a következő kérdésre is választ kell keresnünk:

Milyen feltételek teljesülése mellett valósítható meg a korreferencialitást, a szövegmondat-összetevők lineáris elrendezését, valamint a tagmondatok, illetőleg szövegmondatok lineáris elrendezését illetően az argumentatív interpretáció? Más szóval: Ezeknek a területeknek a reprezentációja milyen argumentáció-rendszereket követel, illetve enged meg?

Az itt megfogalmazott kérdések a kutatásnak lehetséges irányait jelölik ki, amelyek között kiemelkedő fontosságúnak gondolom egy lehetőség szerint formalizált szemantikai reprezentáció kidolgozását.